

Андрій Заяць

ВІЙТІВСЬКА ВЛАДА У ПРИВАТНИХ МІСТАХ ВОЛИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Період XVI – першої половини XVII ст. був часом масового заснування міст на Волині, абсолютна більшість з яких були приватними. У свою чергу поява міст покликала до життя інститут війтівства, ключової фігури у системі міського управління. Є підстави припускати, що в значній кількості випадків війтом ставали осадчі міст, що виглядає цілком логічно.

Війта прийнято вважати чужорідним тілом у системі міського самоврядування, оскільки він, найперше, був представником, речником і захисником інтересів власника міста. Однак, ще В. Антонович слушно зауважив, що «посада міського війта поєднувала в собі два різних значення: в силу одного з них війт набував земельну власність і ставав у ряди служилого стану – зем'ян..., в силу іншого значення війт був представником міщанського стану і його суддею в справах кримінальних»¹. На думку З. Кописького, війт, якого присяга зобов'язувала сприяти благополуччю міста, попри певну відчуженість, був усе таки частиною (і то не останньою) міської громади². І з цим важко не погодитися. Так, Ю. Бардах зауважував, що війт був специфічним міським урядником³.

Теоретично війт очолював лише лаву і мав займатися судівництвом у кримінальних справах, але в практиці життя лава і рада під загальним керівництвом війта творили те, що називалося урядом міста. Традиційна фраза з міських привілеїв звучала так: «право майдеборское надаемъ, которое через войтовъ, буръмистровъ, радец и иных урядниковъ, за сею вольностью и листом нашимъ в томъ месте установленных во всемъ порядне справовано и держано будетъ» (Мосор, 1578)⁴. Практика підтверджувала це. Так, у неділю

¹ Антонович В. Предисловие // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР). К., 1869. Ч. 5. Т. 1. С. 27.

² Копыцкий З. Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII вв. Минск, 1975. С. 94.

³ Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim // Eiusdem. O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 1988. S. 105–106.

⁴ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). Ф. 389, оп. 1, кн. 195, л. 21. Аналогічні вислови у привілеях, див.: Там само. Кн. 205, л. 29 (Локачі, 1611 р.);

9 лютого 1567 р. на торчинському ринку кременецький війт Матис Гришковський був побитий ротмістром Бернатом Любартовським. Скаргу про це постраждалий заніс до «книг замку торчинського», взявши відразу з них випис. Справа розглядалася «перед врядомъ замковимъ местцкимъ..., то есть перед паномъ Ивановъ Городинскимъ, урядником, и перед паномъ Матысом Яцковскимъ, войтом, з радцами места торчинского»⁵.

Війта у приватних містах, зазвичай, призначав власник міста. Засновуючи Бережницю (1610), князь Януш Острозький обумовив, що міщанам вільно обирати уряд міста, окрім війта, якого призначав сам князь⁶. У 1569 р. князь Костянтин Вишневецький призначив свого слугу Бартоша Кривецького війтом у Маначині⁷. Локуючи м. Немирів (1636), Юрій Немирич застеріг, що війта він призначить сам, а бурмистрів і лавників міщани обиратимуть у його присутності⁸. Подібна ситуація була на початку XVII ст. і в Олиці⁹. Чи не єдиним винятком був Горохів, у привілеї якого (1600) зазначено, що міщани обирають п'ятьох райців, а з-поміж них одного – війтом¹⁰.

На думку істориків, уряд війта, окрім певного соціального статусу, давав значні матеріальні вигоди. Згаданий війт Маначина Бартош Кривецький отримав від князя К. Вишневецького с. Войтівці. Острозькому війтівству належало село Довгалівка (1584)¹¹. Як правило, війти мали будинки або в ринку, або поблизу нього, володіли значними земельними наділами (не менше 1 волоки, а часто і більше). Дорогобужський війт Васько (1620 р.) мав 2 волоки, старополонський (1620 р.) – 3 волоки, краснокорецький – 5,5 волок, рожищський – 6 волок¹². Вартість війтівств у кожному окремо взятому місті була різною, але значною. Сини колишнього озераєцького війта Каспара Рудомити Андрій і Микола зреклися прав на війтівство на користь володимирського і берестейського владика Феодосія за 200 злотих (1579 р.)¹³. Смолдирівське війтівство у 1620 р. було оцінене у 400 злотих¹⁴. Окрім того, війт отримував кошти від судової практики – своєї основної роботи. Згадується в джерелах і лентвійт. Зокрема, посада лентвійта зафіксована у Берездові (1620 р.)¹⁵.

кн. 209, л. 339 (Мосор, 1624 р.); кн. 195, л. 215 (Киселин, 1580 р.); л. 123 об. (Базалія, 1578 р.); кн. 198, л. 27 (Остріг, 1585 р.); кн. 195, л. 311 (Остропіль, 1580 р.).

⁵ ЦДІАУК. Ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 70 зв.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD). Archiwum Publicznego Potockich. Sygn. 9. T. 2. K. 172.

⁷ ЦДІАУК. Ф. 22, оп. 1, спр. 2, арк. 16–17.

⁸ РГАДА. Ф. 389, оп. 1, кн. 219, л. 82 об.

⁹ Білоус Н. Міський уряд Олики на початку XVII ст. // Минуле і сучасне Волині і Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України. Луцьк, 2006. Вип. 18. С. 64–67.

¹⁰ Архив ЮЗР. К., 1869. Ч. 5. Т. 1. С. 97.

¹¹ ЦДІАУК. Ф. 21, оп. 1, спр. 23, арк. 185–185 зв.

¹² Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Oddział rękopisów. Rkps. 3669 / II. K. 182, 362 (далі – BZN. OR); Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków (далі – APK.AS). Nr 64 / 6a. – К. 4.

¹³ ЦДІАУК. Ф. 28, оп. 1, спр. 12, арк. 483 зв. – 484 зв.

¹⁴ BZN. OR. Sygn. 3669 / II. – К. 306 v.

¹⁵ BZN. OR. Sygn. 3669 / II. – К. 288 v.

Влада вйта була, зазвичай, значною, тож природнім було бажання утримати її якомога довше. Так, в Олиці вйт Оলেখно Петрович Скуйбіда перебував на уряді щонайменше з 1562 – до 1568 рр.; з 1590-х рр. до 1601 р. вйтом був Венцеслав Слончевський; принаймні від 1601 до 1606 рр. уряд обіймав Миколай Старнігель¹⁶. Досить довго при владі в Острозі перебував Павло Малишевич (як мінімум, з 1575 до 1593 рр.)¹⁷. Від 1577 до 1602 рр., з невеликою перервою, вйтом міста Сокола був Михайло Рудківський¹⁸. Щонайменше з 1580 до 1585 рр. вйтівство містечка Островця тримав Андрій Гриневиць¹⁹.

Влада вйта у приватному місті конролювалася не лише власником (до якого апелювали незадоволені вйтівськими діями), а й урядником пана. Маємо відомості про те, що у 1567 р. урядник Берестечка Лукаш Малаховський використовував міського вйта Станіслава Пуцка як посильного у своїх справах²⁰. Того ж року мельницький вйт Ян, заступав урядника Степана Мора (писався як «будучий на местцу урядника»²¹). У 1565 р. власниця м. Жукова Федора Богушівна (дружина гнезненського каштеляна Миколая Требуховського) доручила уряднику провести судове розслідування щодо вйта²². У той же час, співвідношення «урядник – вйт» не було однозначним. Свідченням цього є події, що відбувалися у вересні 1566 р. в місті Муравиці. У муравицького міщанина, якогось Протаса, були знайдені коні, вкрадені у підданих Михайла Джалинського. Маскадон Берух, який заступав на той час урядника Івана Скрибу, на прохання потерпілих дав вижем свого служебника Гришка. На той час нагодилися «войть муравицький з мешчани до врядника Маскадона и почали дей на него фукати, иж вижа давал на злодійство». У підсумку, вйт з міщанами звільнили злодія і заарештували потерпілих. Ті, своєю чергою, поскаржилися до луцького гроду, де їм був наданий виж, за участю якого й велися преговори вже з урядником Іваном Скрибою, який всіляко ухилявся від рішення у цій справі, мотивуючи це своєю відсутністю на час події і, відповідно, непоінформованістю. Потерпілі наполягали, аби урядник вчинив справедливість відповідно до права посполитого і «статуту земьского»²³. Тож, як бачимо, урядник мусив рахуватися з вйтом.

Місто, яке мало вйта, традиційно вважається наділеним магдебурзьким правом. Між тим трапляються випадки, коли є згадки про вйта, однак відсутні відомості про лавників і райців, що ставить під сумнів упривілейований статус цих міст. Маємо близько 30 таких випадків. У цих містах вйти теж пе-

¹⁶ ЦДІАУК. Ф. 25, оп. 1, спр. 4, арк. 33; спр. 10, арк. 304 зв. – 305; спр. 61, арк. 33; Білоус Н. Миський уряд Олики... С. 66.

¹⁷ ЦДІАУК. Ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 237 зв.; спр. 44, арк. 478.

¹⁸ Там само. Спр. 17, арк. 165; спр. 66, арк. 71 зв.

¹⁹ Там само. Спр. 21, арк. 202; спр. 34, арк. 488.

²⁰ Там само. Спр. 9, арк. 7 зв.

²¹ Там само. Арк. 23. Втім, даний випадок може свідчити не лише про підпорядкування вйта урядникові, а й про їхню тісну співпрацю.

²² Там само. Спр. 10, арк. 157.

²³ Там само. Спр. 9, арк. 14 зв. – 16.

ребували на своїх урядах доволі тривалий час: білівський війт Антон Янович – у 1587–1600 рр.²⁴, дорогостайський війт Ян Вересковський – 1585–1590 рр.²⁵, жорнівський війт Семен Сичкович – 1562–1574 рр.²⁶, колбинський війт Матис – 1570–1574 рр.²⁷, янушпільський війт Ян Тишецький – 1576–1584 рр.²⁸

Все ж можна твердити, що принаймні частина цих міст мала магдебурзьке право або наближалася до нього. Так, міщани Старого Полонного показали ревізорам листа князя Олександра Острозького від 1603 р. (підтверджений його дружиною Анною Костчанкою у 1607 р.), за яким міщанам дозволялося домагатися магдебурзького права з тим, що судитися за його нормами вони могли вже з моменту отримання дозволу. При цьому війта призначав сам князь, а райців обирали міщани²⁹. Базалія отримала магдебурзьке право у 1578 р., а про існування там війта Петра Лося згадувалося ще в 1574 р.³⁰ Сураж став привілейованим у 1599 р., а війт Марко Григорович фіксується під 1594 р.; потому в 1597 р. згадується ще один – Сасин Дамицький³¹. Подібна ситуація спостерігалася в Олиці, яка магдебурзьке право отримала в 1564 р., а війт Олехно Петрович Скуйбіда відомий ще з 1562 р.³² Те ж стосується й Острога – війт Михайлович Плєскач відомий принаймні з 1569 р. (пізніше у 1575 р. війтуватиме Павло Малишевич), а місто щойно в 1585 р. отримало магдебурзьке право³³. Колкам надано магдебурзьке право у 1598 р., а війт Харко Олексійович виконував свої функції з 1585 р.³⁴ Тобто наявність війта можна умовно трактувати як певний перехідний етап до привілейованості міста.

За своєю соціальною належністю з близько 40 відомих війтів більше половини належали до шляхти; в окремих випадках їхня шляхетність прямо вказана, або ж її підтверджують їхні імена та прізвища. Що ж до етнічної належності, то близько третини війтів мали польське коріння (Ян Маховський, Бартош Пожаровський, Ян Мошинський, Якуб Ласький, Венцеслав Слончевський, Матис Яцковський, Ян Вересковський, Бартош Кривецький, Станіслав Пясецький).

Дослідження війтівської влади у приватних містах ускладнюється відсутністю міських книг. А. Виробіш зазначав, що в більшості малих містечок (а саме такими були здебільшого приватні міста) міських книг, мабуть, ніколи

²⁴ Там само. Спр. 37, арк. 240; спр. 61, арк. 28 зв.

²⁵ Там само. Спр. 34, арк. 439 зв; спр. 38, арк. 457 зв.

²⁶ Там само. Спр. 4, арк. 106; спр. 459, арк. 24 зв.

²⁷ Там само. Спр. 12, арк. 136 зв.; спр. 459, арк. 94 зв.

²⁸ Там само. Ф. 21, оп. 1, спр. 19, арк. 73 зв.; спр. 23, арк. 150.

²⁹ BZN. OR. Sygn.3669 / П. К. 365 v.

³⁰ ЦДДАУК. Ф. 25, оп. 1, спр. 459, арк. 4.

³¹ Там само. Ф. 21, оп. 1, спр. 27, арк. 104–104 зв.; ф. 22, оп. 1, спр. 9, арк. 68 зв. – 69.

³² Там само. Ф. 25, оп. 1, спр. 4, арк. 33.

³³ Там само. Ф. 21, оп. 1, спр. 14, арк. 65 зв.; ф. 25, оп. 1, спр. 15, арк. 134.

³⁴ Там само. Ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 662.

і не вели³⁵. З цим можна погодитись, хоча зустрічаються згадки про існування їх у деяких містечках, скажімо, в Ожигівцях і Звягелі³⁶, однак самих книг не збереглося. Замкові книги велися в Острозі, Муравиці, Олиці, Степані, Торчині, Рівному, Рахманові, Корці, Старокостянтинові³⁷.

Важливими джерелом є також привілеї на війтівський уряд у приватних містах, однак їх збереглося вкрай мало; серед віднайдених – привілеї з м. Рожищ. Один із них – це королівська конфірмація рожищського війтівства Янові Ємеловському від 22 лютого 1633 р. Текст привілею невеликий та інформаційно бідний³⁸. Натомість наступна королівська конфірмація значно цікавіша, оскільки підтверджує надання рожищського війтівства в пожиттєве володіння шляхтичеві Петру Гівловичові та його дружині Христині по смерті Яна Ємеловського. Війтівство було отримане 15 грудня 1643 р. від Атанаса Пузини, владики луцького та острозького. У наданні зазначено, що Петро Гівлович кілька десятків років служив владиці і Божій Церкві, є добре заслуженим і шанованим серед міщан і шляхти містечка. Війтівство було досить добре забезпечене матеріально: шість волок землі з сіножатями, городами, порожніми та торговим плацями, а також судовими оплатами і штрафами. Судити він мав за магдебурзьким правом і карати відповідно до провин. Окрім того, Павло Гівлович мав стежити за порядком і загалом управляти містом. У наданні було обумовлено, що Павло Гівлович може з власної волі поступитися війтівством на користь обраної ним особи, владики ж при цьому був зобов'язаний не перешкоджати війтові під закладом в 600 золотих. Гівловичеві також дозволялося позивати владику до суду у випадку порушення ним умов надання. Як бачимо, війт отримував досить широкі повноваження в управлінні містом і, що важливо, значну самостійність в розпорядженні наданим йому урядом. Введення на посаду, в ході якого війт мусив присягнути, мало відбуватися в присутності шляхти і за посередництвом возного³⁹.

Підсумовуючи, зазначу, що незважаючи на обмеженість джерельної бази, наявний матеріал дає можливість окреслити основні контури війтівської влади у приватних містах Волині, хоча цілком очевидно є необхідність подальших студій щодо цього питання.

³⁵ *Wyrobisz A. Sołec nad Wisłą. Historia małopolskiego miasteczka* // КНKM. 1964. R. 12. Nr. 1. S. 20.

³⁶ ЦДІАУК. Ф. 21, оп. 1, спр. 50, арк. 75–76 (1613 р.); ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 546–546 зв. (1584 р.).

³⁷ Там само. – Ф. 25, оп. 1, спр. 11, арк. 150–150 зв. (1566 р.); спр. 458, арк. 155 зв., 454 зв. (1571 р.); спр. 12, арк. 136 зв. – 137 (1570 р.); спр. 37, арк. 795 зв. (1587 р.); спр. 9, арк. 70 зв. (1567 р.); спр. 63, арк. 247а – 245 (1601 р.); спр. 4, арк. 142 зв.; спр. 8, арк. 243 зв.; спр. 36, арк. 265; спр. 79, арк. 79.

³⁸ РГАДА. Ф.389, оп. 1, кн. 214, л. 27–27 об.

³⁹ AGAD. *Metryka Koronna*. Ks. 189. K. 33 v. – 35.